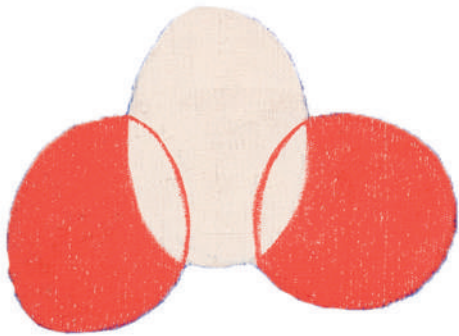
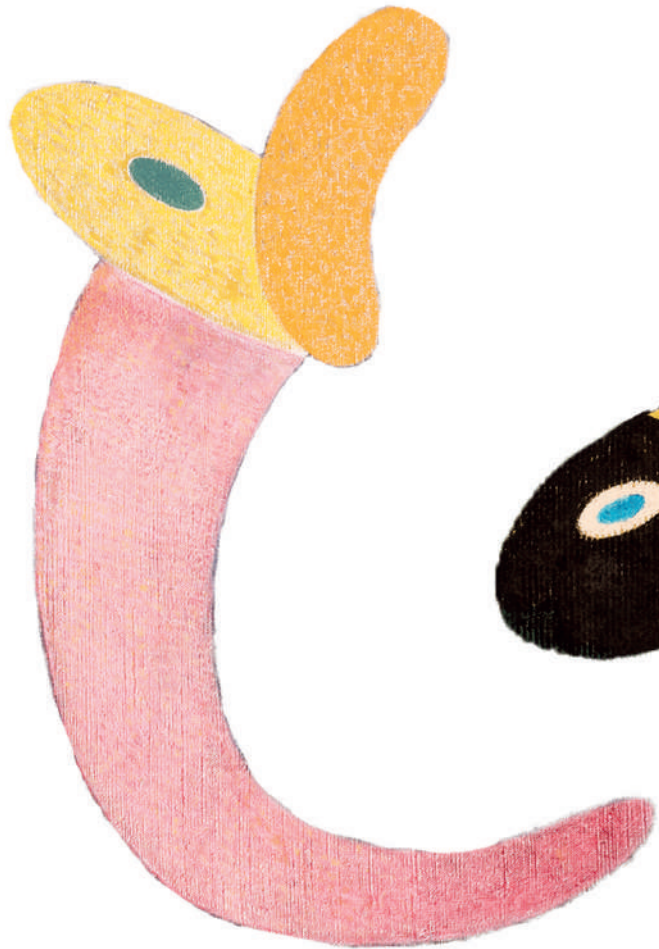
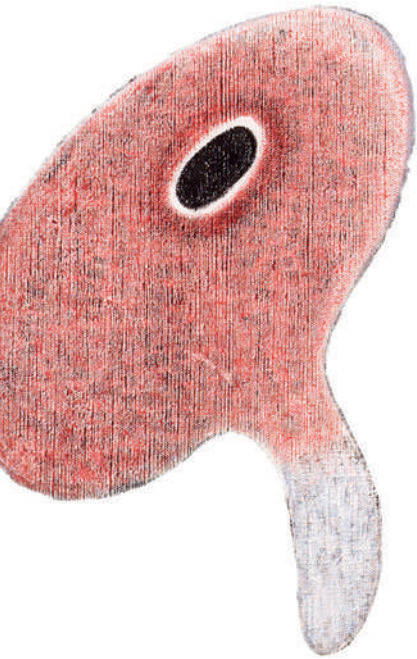
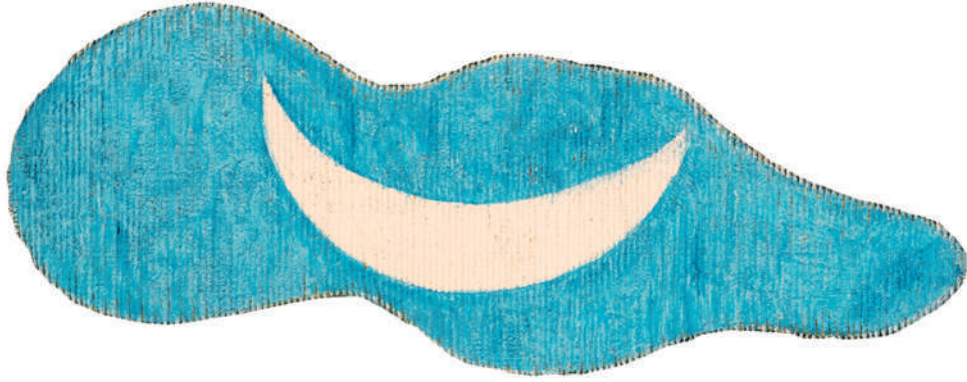
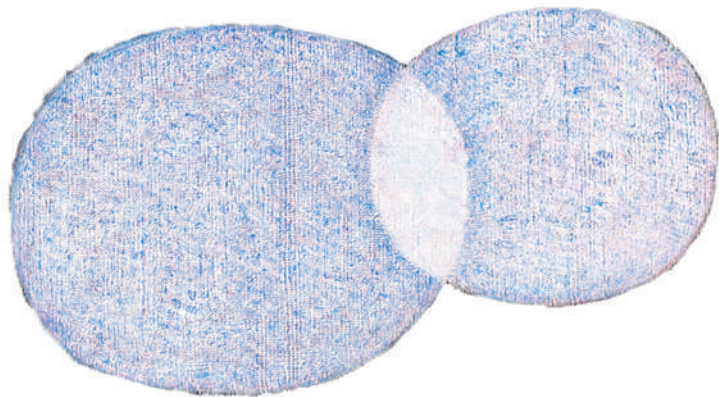
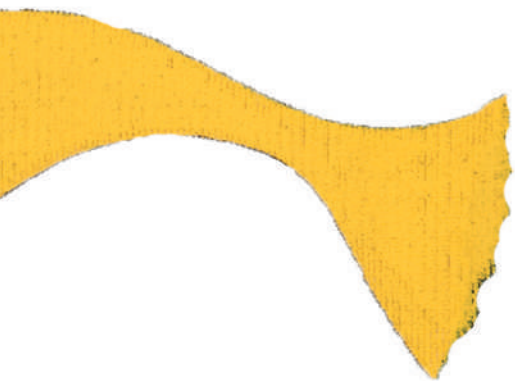
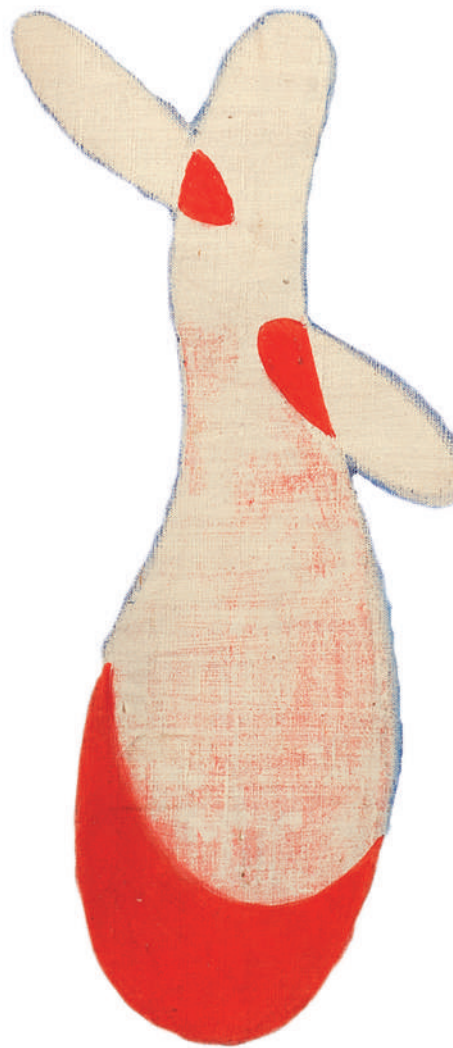

Navarro-Romero

Organitza: Regidoria de Cultura de l'Excel·lentíssim Ajuntament d'Altea

Comissària: Isabel Martínez Lloret

Texts: Jaume Llinares Cortés, Alcalde d'Altea

Isabel Martínez Lloret, comissària de l'exposició

Joan Borja i Sanz

Fotografia: Pepe Zaragozaí

Maquetació: Pau Urios

Editor: Ajuntament d'Altea

Coordinació catàleg: Salmaia

Imprimeix: Llinares Impressors

ISBN: 978-84-09-03737-7

Dipòsit Legal: 337-2018

Navarro-Román

DEL 20 DE JULIOL AL 20 DE NOVENBRE DE 2018
PALAU ALTEA

Ajuntament d'Altea

JUAN NAVARRO RAMÓN, EL GENI ALTEÀ DE LA PINTURA

L'any 1903 naixia a Altea un geni de la pintura, l'artista més important nascut al nostre poble, Juan Navarro Ramón. Un alteà universal que va desenvolupar la seua carrera en un moment històric clau, al caliu de les avantguardes. Al primer terç del segle XX, al voltant de la ruptura dels models artístics, però també morals, vigents en el context social de l'època, Juan Navarro Ramón beu de les influències que determinen l'art i la societat d'aquell moment transcendental de la història.

Altea el va veure nàixer i València va ser la ciutat on va forjar la seua inquietud artística per a, posteriorment, traslladar-se a Madrid i Barcelona. En estes grans ciutats, on bullia el fervor intel·lectual propi del període d'entreguerres, Navarro Ramón aprofundeix en els seus estudis de Belles Arts que seran el punt de partida per als seus viatges a París, bressol de les avantguardes i una ciutat que suposa una important influència per al creixement creatiu de l'artista alteà.

El cop militar de l'any 1936 determina la posició política de Navarro Ramón, que s'integra a l'Aliança d'Intel·lectuals. És un home compromés amb el seu temps que s'ha forjat un prestigi com a artista. És per això que el seu nom forma part de les obres que el Govern de la República d'Espanya encarrega als autors més destacats del moment per al pavelló espanyol de l'Exposició Internacional que s'havia d'inaugurar a París al maig de 1937.

En plena Guerra Civil, el Govern de la República decideix participar en l'exposició i per a esta important ocasió, Juan Navarro Ramón crea "Et venjarem", una pintura al·lusiva als horrors de la guerra que s'estava patint a Espanya. "Et Venjarem" compartia

espai al pavelló espanyol amb una de les obres més icòniques de la història de l'art, "El Guernica". No es doncs casual que l'intel·lectual alteà Joan Borja haja batejat l'obra com el "Guernica valencià". Les dos obres representen les ignomínies de la guerra, el dolor per la mort de companys o familiars i la sense raó d'esta contesa en la que es va sumir Espanya. L'Exposició Universal de París era l'última esperança que tenia el Govern, amenaçat en aquell moment, de mostrar al món l'art espanyol, i al mateix temps fer visibles els avanços socioeconòmics i culturals (realitzats amb fotomuntatges), que mostraven totes les actuacions de la República en matèria d'educació, sanitat, agricultura, indústria o patrimoni artístic. El d'Espanya no era un pavelló molt gran, però estava carregat de joies artístiques i va esdevindre com la declaració més visible i difosa de la Segona República sobre el paper humanitzador de l'art davant la creixent violència, tant a Espanya com a la resta d'Europa. Als noms de Pablo R. Picasso i Juan Navarro Ramón, s'unien els d'Alberto Sánchez, Julio González, Joan Miró, José Gutiérrez Solana i el d'Alexander Calder (l'únic artista estranger que va participar al pavelló de la República), entre d'altres.

Huitanta-un anys després, "Et Venjarem", propietat del Ministeri de Cultura, arriba a Altea provinent del Museu Nacional d'Art de Catalunya (Barcelona). Este fet suposa un honor i un privilegi per a tots els alteans i alteanes, que tindrem l'oportunitat d'admirar una obra d'un alt valor artístic i determinant en la història de l'art, a més de fonamental en la carrera de l'artista més important nascut a Altea. Després d'exposar-se a París, l'any 1937, solament s'ha pogut veure, fa trenta anys, al Museu Nacional Centre d'Art Reina Sofía (Madrid). Al 2018 a Altea, l'obra presidirà l'exposició retrospectiva que l'Ajuntament dedica a

Juan Navarro Ramón. Esta mostra, comissariada per Isabel Martínez, és probablement, la més completa de l'autor celebrada mai a la nostra localitat, i està formada per una quarantena d'obres del'autor donades al fons artístic municipal i d'altres cedides per la família, a més de la col·lecció de litografies donades recentment per Javier Barrio i la seua esposa Maria Amparo.

El poble d'Altea vol reivindicar i posar en valor la figura i l'obra de Navarro Ramón. Esta exposició pretén ser el reconeixement que l'Ajuntament d'Altea dedica a l'artista, i que es suma a l'homenatge que els Premis Altea de Literatura i Investigació li van retre enguany amb l'entrega als hereus, de forma pòstuma, del Premi Estela d'Honor.

Juntament amb l'exposició, s'ha publicat i presentem el llibre infantil "Navarro Ramón, història d'un pintor alteà", una edició adreçada als més menuts sobre la vida i obra de l'autor d'Altea. Anna

Medina i Isabel Martínez han realitzat un excel·lent treball didàctic que permetrà a tots els xiquets i xiquetes d'Altea conèixer la figura de Navarro Ramón.

Menció destacada en esta exposició, mereix la mostra de litografies que ja formen part del nostre patrimoni artístic.

En nom de l'Ajuntament d'Altea, dedique un especial agraïment a Javier Barrio Navarro, nebot i hereu de Juan Navarro Ramón, i a la seua esposa Maria Amparo Vázquez, per la gran generositat que sempre han mostrat amb el poble d'Altea, reflexada en les diverses donacions que han realitzat al patrimoni municipal. El nostre poble és hui més ric cultural i patrimonialment gràcies a Juan Navarro Ramón.

Jaume Llinares Cortés
Alcalde d'Altea

NAVARRO RAMON. HISTÒRIA D'UN PINTOR ALTEÀ

Diffícil però emocionant tasca és la d'endinsar-se en una vida i un obra tan prolífica com la de Joan Navarro Ramon. Pintor nascut a Altea el 1903, Navarro Ramon és un dels pintors valencians més importants del segle XX i així s'hauria de reconèixer. Treballador incansable, es va formar a les escoles de Belles Arts de Sant Carles de València, i com a alumne lliure en l'Academia de San Fernando i el Círculo de Bellas Artes a Madrid. Però sense cap dubte, són els seus viatges i les experiències de vida els que mouen tota l'obra pictòrica de l'artista alteà.

El 1934 va fer el seu primer viatge a París, ciutat en la qual en aquells anys bullia un ambient trepidant d'avantguarda i noves tendències artístiques. Fou a la ciutat francesa on el nostre protagonista va conèixer Pablo Picasso, Juan Gris, Ossip Zadkine i Tsuguharu Foujita, entre molts altres artistes. Van ser anys intensos per al pintor, anys d'aprenentatge on va fer noves amistats, com la del també pintor i escultor català Joan Miró. Navarro Ramon va tractar amb les grans figures de les avantguardes artístiques de la primera meitat del segle XX.

I així fou com l'any 1937 el Govern de la República Espanyola li va proposar participar amb una peça en l'Exposició Universal d'Arts i Tècniques de la Vida Moderna de París, al costat d'obres tan reconegudes com La Montserrat, de Juli González; El Segador, de Joan Miró; La Font de Mercuri, d'Alexander Calder; o el Guernica, de Pablo Picasso. Et Venjarem és el nom de la peça de Navarro Ramon, una obra demolidora que transmet a la perfecció l'horror de la Guerra Civil Espanyola, com poques altres obres ho han aconseguit fer.

Però el nostre artista és molt més que tot això. L'obra de Joan Navarro Ramon es mou entre una primera abstracció amb influències de la figuració i el surrealisme, el seus preciosos retrats i paisatges amb formes planes i una llum especial característica del mediterrani, i una abstracció tardana en els seus darrers anys. No obstant això, de la mateixa forma que l'artista viatja i se sent part d'Altea, València, Barcelona, Madrid, París, Cotlliure o Sitges, el seu estil pictòric viatja també per la figuració, el paisatgisme i l'abstracció, sense deixar mai de banda cap expressió artística.

Durant tota la vida, Joan i la seua estimada Pepita (Josefa Fisac) sempre han tornat a Altea. Millor dit: mai no l'han abandonada. A la casa familiar del carrer del Portal Vell l'artista creava i retratava la seua benvolguda Altea i els seus personatges. I el 1985 va voler que tots els alteans i alteanes poguérem gaudir per sempre de la seua obra, i va donar al poble d'Altea una gran quantitat de peces, que avui veiem en aquesta exposició. I és que l'artista alteà ben mereix, al seu poble, un gran reconeixement per part de tots els qui estimem l'art i la cultura: per la grandíssima qualitat artística de la seua obra, però també pel llegat que ens deixa, i per haver portat el nom d'Altea arreu del món.

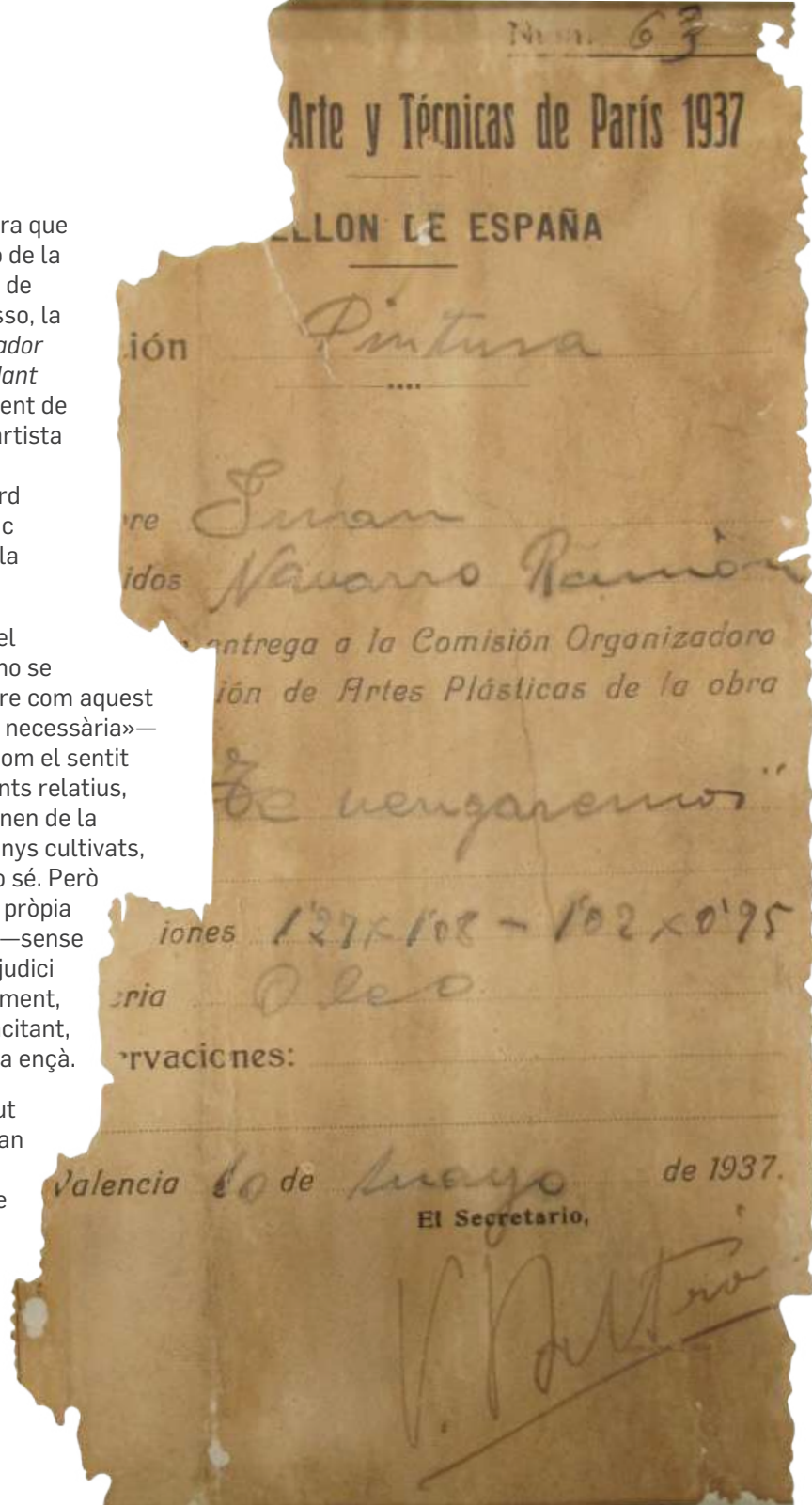
Isabel Martínez Lloret
Comissària de l'exposició

EL GUERNICA VALENCIÀ

Et venjarem. És, com se sap, el títol de l'obra que Joan Navarro Ramon va exposar al Pavelló de la República en l'Exposició Universal de París de 1937, al costat del *Guernica* de Pablo Picasso, la *Font de Mercuri* d'Alexander Calder, *El segador* de Joan Miró o el *Cap de la Montserrat cridant* de Juli González. Potser ha arribat el moment de recordar —i reivindicar— l'obra del genial artista d'Altea que, com la de Picasso, denunciava expressament (i compromesament) l'absurd i miserable dolor de la guerra, en un històric al·legat de l'art contra l'odi, la destrucció, la mort, l'aberració.

Et venjarem és —passeu-me l'expressió— el *Guernica* valencià. I costa d'entendre que no se n'haja aprofitat el valor simbòlic d'un quadre com aquest per a reclamar —fóra una operació «justa i necessària»— la figura i l'obra de Navarro Ramon. L'art, com el sentit de la bellesa, té —evidentment— components relatius, circumstancials i imponderables, que depenen de la subjectivitat dels ulls que miren: més o menys cultivats, sensibles i disposats a emocionar-se. Ja ho sé. Però precisament per això, amb l'únic aval de la pròpia subjectivitat, me la vull jugar apuntant ací —sense matisos, circumloquis ni embuts— un clar judici de valor: Joan Navarro Ramon és, possiblement, l'artista plàstic valencià més suggeridor, incitant, admirable i singular del segle XX, de Sorolla ençà.

Sobre aquesta i altres percepcions he tingut l'honor de conversar amb els hereus de Joan Navarro Ramon: María Amparo Vázquez i Javier Barrio Navarro. La primera volta que vaig fer amb ells una conversa distesa i relaxada va ser a l'apartament on viuen, a la Platja de Sant Joan. Dec l'honor de

tan excepcional oportunitat a la llarga i privilegiada amistat que tenen travada amb la directora del Departament d'Art de l'Institut Alacantí de Cultura Juan Gil-Albert, Juana María Balsalobre, que és qui m'hi va acompanyar. En arribar l'ascensor a la seua planta, María Amparo ens va obrir personalment la porta de casa i ens va rebre amb la seua natural, refinada, exquisida i inefable amabilitat. «*Pasad, por favor, pasad.*» Vam franquejar l'entrada. I es va obrir el prodigi... Maria Santíssima! La sensació va ser inesborrable. Encara en tinc els ulls plens, de llum i de bellesa! Perquè aquell luxós apartament era com un altar, una mena de santuari esplendent per a la memòria de l'artista alteà amorosament custodiada i venerada pels seus familiars: les parets eren totes cobertes per quadres amb la inconfusible creativitat de Navarro Ramon, i ací i allà els olis, els esmalts, les ceres i les litografies evocaven —formes, colors i textures inequívocament navarronianes— la rica i intrincada personalitat de l'autor.

Hi vaig fer un aprenentatge: que no cal viatjar a Florència per a patir inopinadament la síndrome

de Stendhal. Aquesta pot debutar un dia qualsevol en un apartament privat de la Platja de Sant Joan. Perquè el fet és que una tal concentració de bellesa pot produir, efectivament, vertigen, confusió, elevació del ritme cardíac... Quan María Amparo i Javier ens van convidar a seure al voltant de la taula i ens van servir un café amb pastissos delitosos, van tindre de més a més la cortesia de cedir-nos, a Juana María i mi, les cadires orientades a la mar. I la bellesa de les paraules, l'orfebreria de les culleretes, l'amor reverencial a la memòria del pintor i —òbviament— les imatges que dominaven l'estança produïren en els sentits una estranya i dolça torbació que semblava encalmar el temps. En aquell redós de món, la conversa, òbviament, va gravitar al voltant de la vida i l'obra de Navarro Ramon: Altea, els orígens, el retorn sempitern; París, la Guerra, les avantguardes; Miró, Barcelona, el noucentisme, el surrealisme; Dalí, l'onirisme; Picasso, el cubisme; l'abstracció, el descrèdit de la realitat...

Les anècdotes brollaven en el col·lotge com roselles vermelles que esguiten amb la color de la passió

la felicitat d'una esplendorosa primavera. «La tia Fina era una dona forta. Valga ella el tio va poder fer l'obra que va fer.» «Tenia una fàbrica de ventiladors a Barcelona.» «Amb Joan Miró tenia moltíssima amistat, moltíssima: tu compta que va arribar a treballar en una escultura d'aquelles grans dins mateix de la fàbrica de la tia.» «Sí, sí: ell parlava valencià ací, català allí; però parlava poc, perquè era una mica sord, i vivia com tancat dins del seu món interior.» «*Et venjarem* va ser un encàrrec de Josep Renau, que també era molt amic de Navarro Ramon, i va ser l'home clau en tot allò de París.» «Ara l'obra està emmagatzemada al Museu Nacional d'Art de Catalunya.» «El tio va fer una mar de dibuixos de la batalla de l'Ebre, però els portava en una maleta i la va perdre quan es va haver d'exiliar a França»...

Admirant el blau intens de la Platja de Sant Joan, davant, i l'obra de Navarro Ramon, als costats i darrere, vaig recordar el joc d'espills que de xiquet em fascinava a la barberia de Carrasco, a Altea, quan litúrgicament els pares m'hi portaven a tallar-me els cabells. Ja se sap: parets paral·leles folrades d'espills confrontats que reproduïen les imatges una volta i una altra, fins a l'infinit... I és que el joc de llums que aquella vesprada memorable ens oferia, als quatre, a casa de María Amparo i Javier, em feia la sensació que reproduïa infinitament el diàleg entre la mar nostra i l'obra de Navarro Ramon. La

llum de la Mediterrània es reflectia a ulls vista en l'obra del pintor alteà; i l'obra de l'alteà semblava il·luminar, amb la llum de l'art i la creativitat incommensurable, la mateixa riba de la mar, en un diàleg sense fi.

Més enllà de les influències estètiques i conceptuals que Navarro Ramon va rebre per part dels moviments artístics més significatius del seu temps (el noucentisme català, el *novecento* italià, les avantguardes de París, el surrealisme, el realisme màgic, el cubisme, el simplisme, etc.) m'agrada pensar que les personalíssimes formes, textures i colors de l'obra navarroniana emanen, sobretot, d'aquest diàleg infinit entre l'home i la terra, i la vida, i la mar. Per això, enguany que Altea ha reconegut i homenatjat, per fi, la figura i l'obra de Joan Navarro Ramon amb el Premi Estela d'Honor dels Premis Altea de Literatura i Investigació, i ha organitzat ara aquesta gran exposició retrospectiva sobre la seua obra, tinc la sensació que la Mediterrània hi serà més Mediterrània que mai. Com si la llum de l'artista tornara finalment a casa; a sa casa: a la badia d'Altea, que és —Carmelina Sánchez-Cutillas *dixit*— «la casa de la mar». I, també —orgullosament—, la de l'autor del *Guernica* valencià.

Joan Borja i Sanz

1a ABSTRACCIÓ

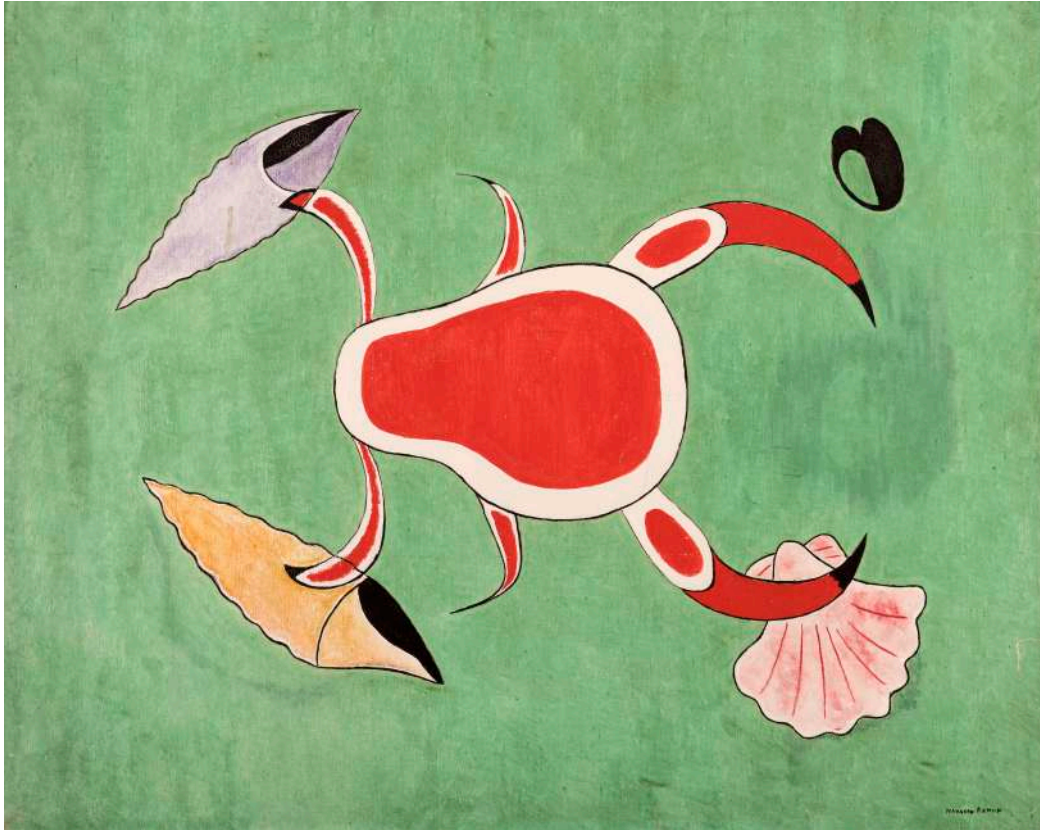
Sense Títol, 1948

*Oli sobre llenç, 65 x 81 cm
Ajuntament d'Altea*

Sense Títol, 1950

*Oli sobre llenç, 65 x 81 cm
Ajuntament d'Altea*

Sense Títol, 1948

*Oli sobre llenç, 65 x 81 cm
Ajuntament d'Altea*

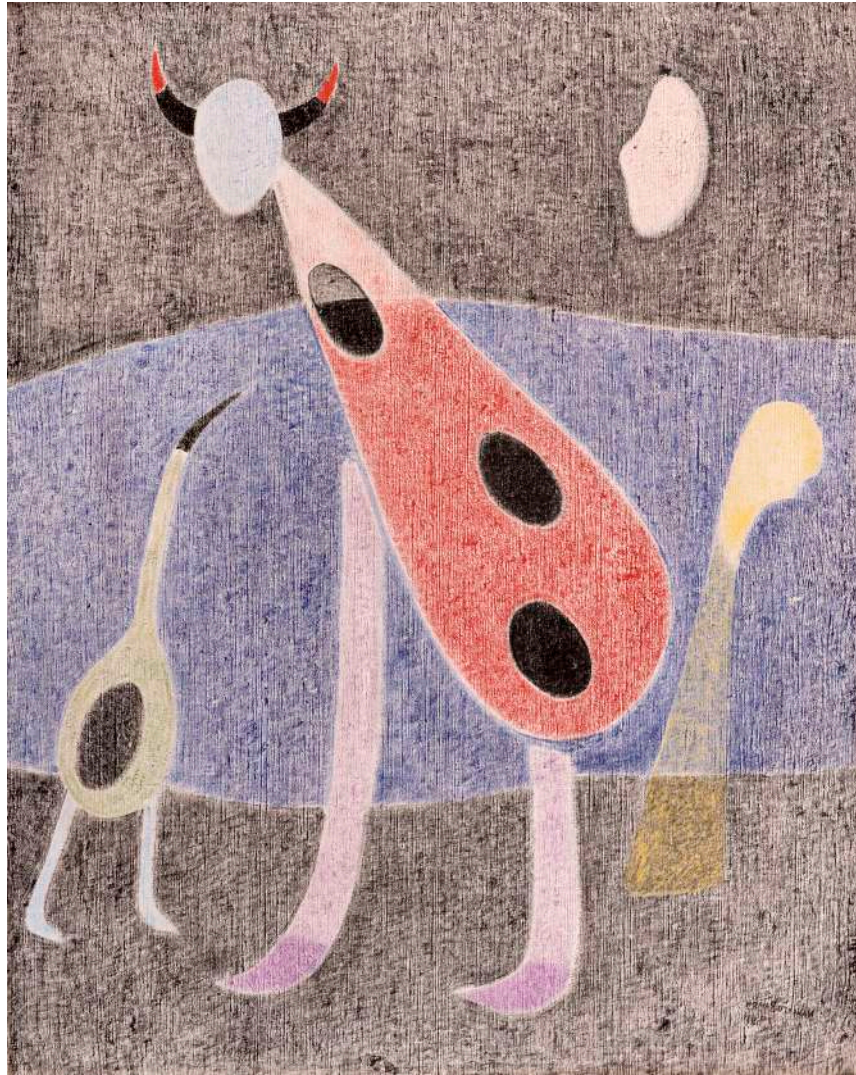
Las danzas del fuego, 1949

*Oli sobre llenç, 65 x 81 cm
Ajuntament d'Altea*

Sense Títol, 1950

*Oli sobre llenç, 65 x 81 cm
Ajuntament d'Altea*

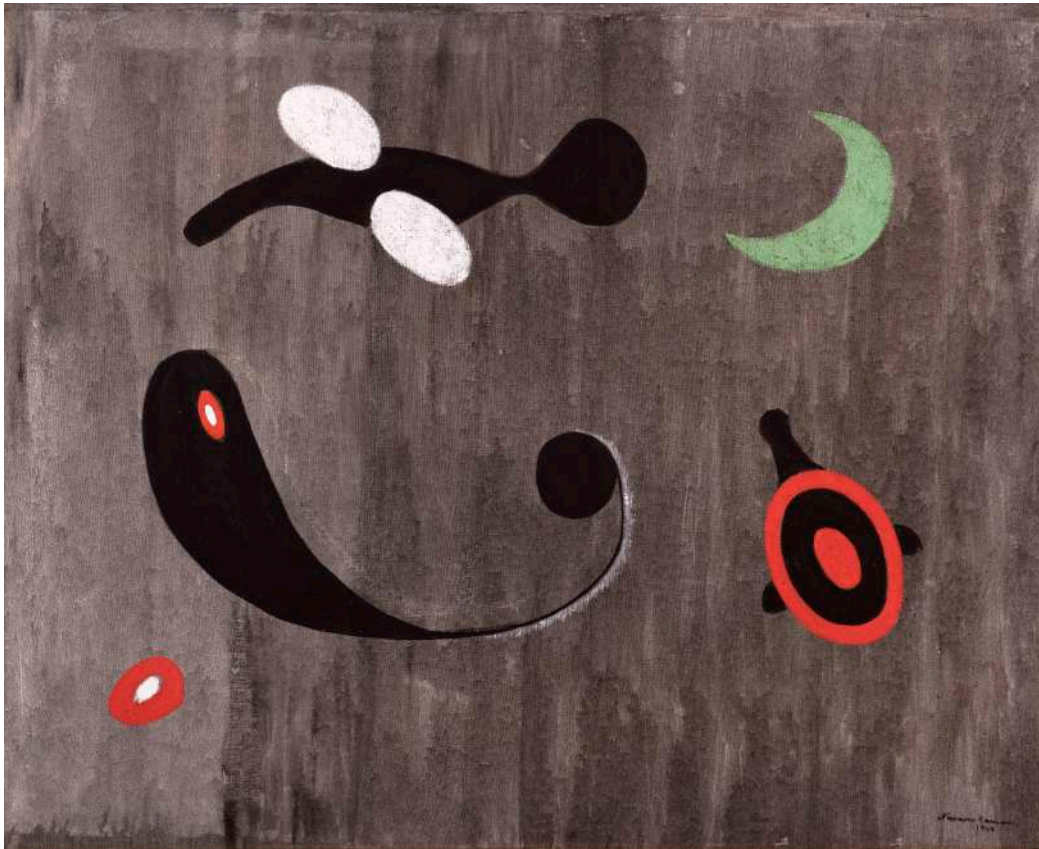
Jirafa, 1951

Oli sobre llenç, 81 x 65 cm
Ajuntament d'Altea

Sense Títol, 1951

*Oli sobre llenç, 81 x 65 cm
Ajuntament d'Altea*

Sense Títol, 1948

*Oli sobre llenç, 65 x 81 cm
Ajuntament d'Altea*

Nageuses, 1952

Oli sobre llenç, 80 x 100 cm
Ajuntament d'Altea

Sense Títol

*Oli sobre llenç, 80 x 100 cm
Ajuntament d'Altea*

Formas bajo la luna, 1952

*Oli sobre llenç, 80 x 100 cm
Ajuntament d'Altea*

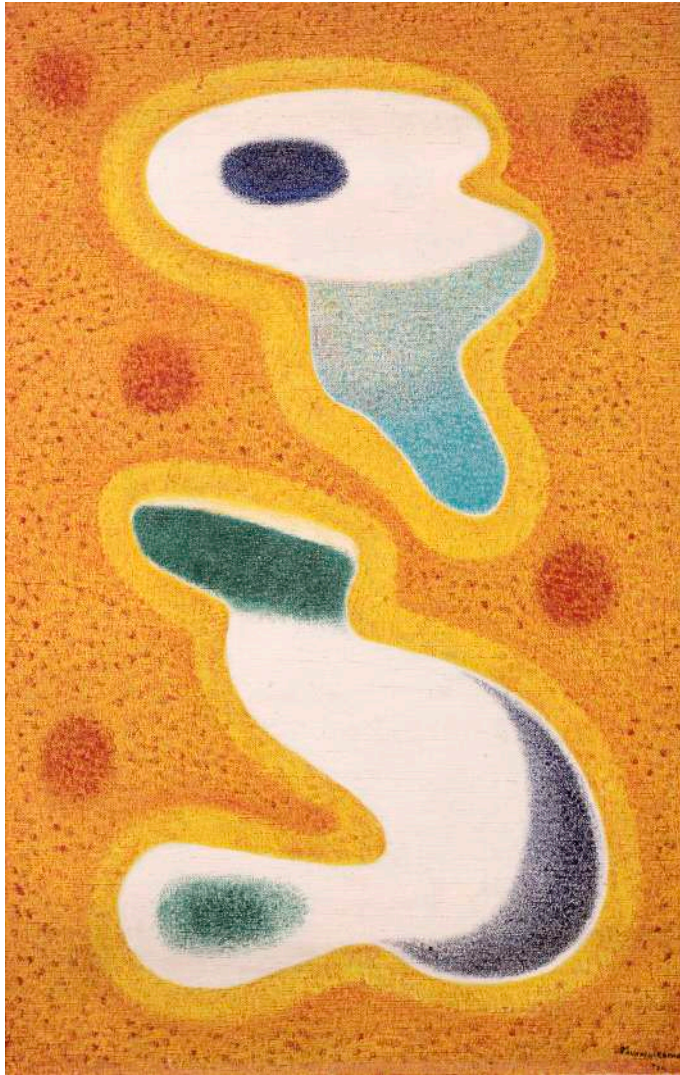
Silhouette noir, 1952

*Oli sobre llenç, 80 x 100 cm
Ajuntament d'Altea*

Image sans nom, 1953

Oli sobre llenç, 80 x 100 cm
Ajuntament d'Altea

Sense Títol, 1962

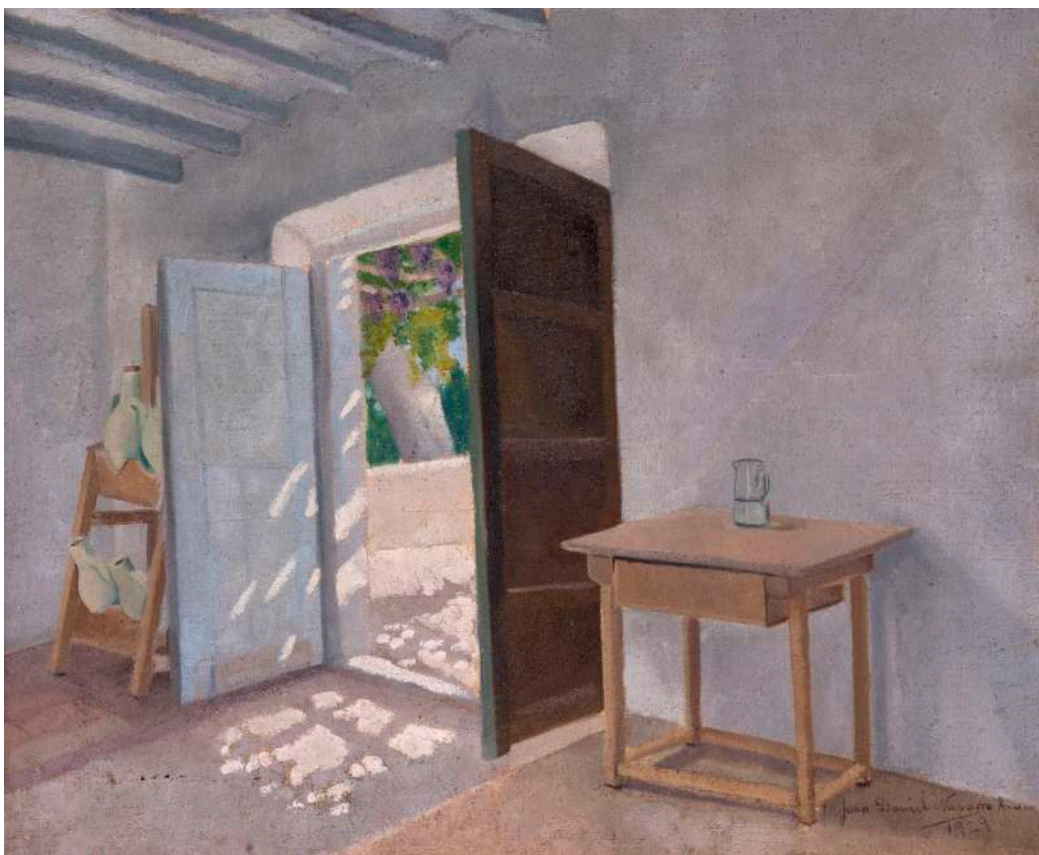
*Oli sobre llenç 130 x 81 cm
Ajuntament d'Altea*

Juegos, 1952

Oli sobre llenç, 81 x 100cm
Ajuntament d'Altea

FIGURACIÓ

Alquería, 1929

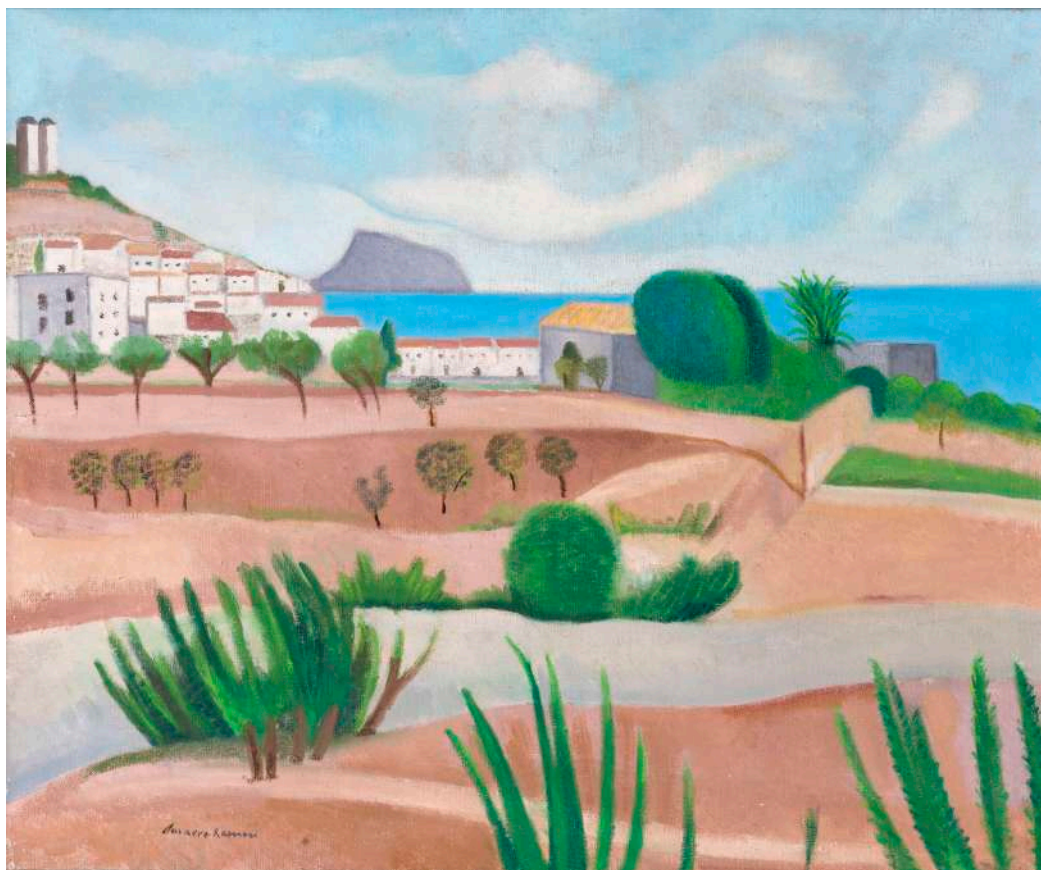
*Oli sobre llenç, 53 x 64 cm
Col·lecció particular*

Figura del collar, 1945

Oli sobre llenç, 81 x 65 cm

Col·lecció particular

Paisaje de Altea

Oli sobre llenç, 55 x 66 cm

Col·lecció particular

Sense Títol, 1948

*Oli sobre llenç, 60 x 73 cm
Col·lecció particular*

Sense Títol

*Oli sobre llenç, 46 x 38 cm
Col·lecció particular*

Campesina, 1948

*Oli sobre llenç, 60 x 49 cm
Col·lecció particular*

Sense Títol, 1964

*Oli sobre llenç, 46 x 38 cm
Ajuntament d'Altea*

Desnudo, 1944

Oli sobre llenç, 100 x 82 cm

Col·lecció particular

Vista desde la Iglesia

*Oli sobre llenç, 65 x 54 cm
Ajuntament d'Altea*

Desnudo en gris, 1945

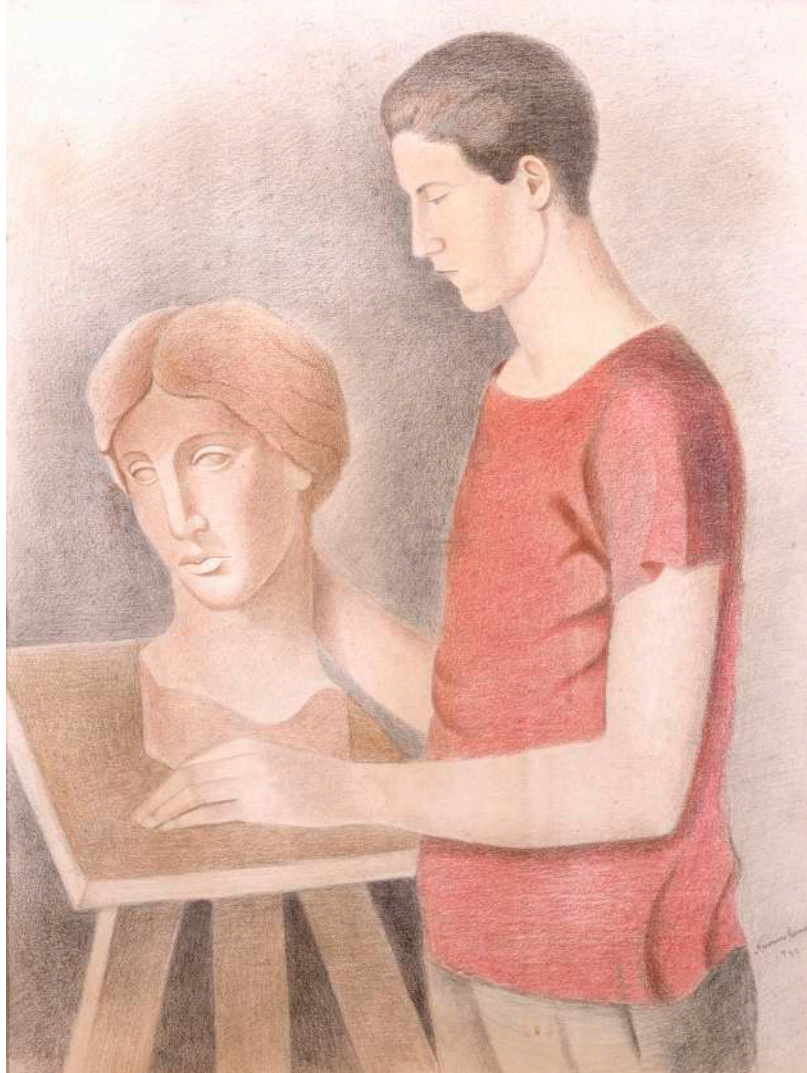
Oli sobre llenç, 65 x 81 cm

Col·lecció particular

Paisaje de Altea, 1973

*Oli sobre llenç, 60 x 73 cm
Col·lecció particular*

Sense Títol, 1942

Llapis sobre paper, 63 x 47 cm

Col·lecció particular

Sense Títol

*Oli sobre llenç, 81 x 65 cm
Ajuntament d'Altea*

Sense Títol

Llapis sobre paper, 26 x 20 cm

Col·lecció particular

Sense Títol

*Oli sobre llenç, 72 x 61 cm
Ajuntament d'Altea*

Niña con pelota, 1948

Oli sobre llenç, 65 x 54 cm

Col·lecció particular

Sense Títol, 1947

Oli sobre llenç, 50 x 61 cm
Ajuntament d'Altea

Sense Títol, 1948

Oli sobre llenç, 50 x 61 cm

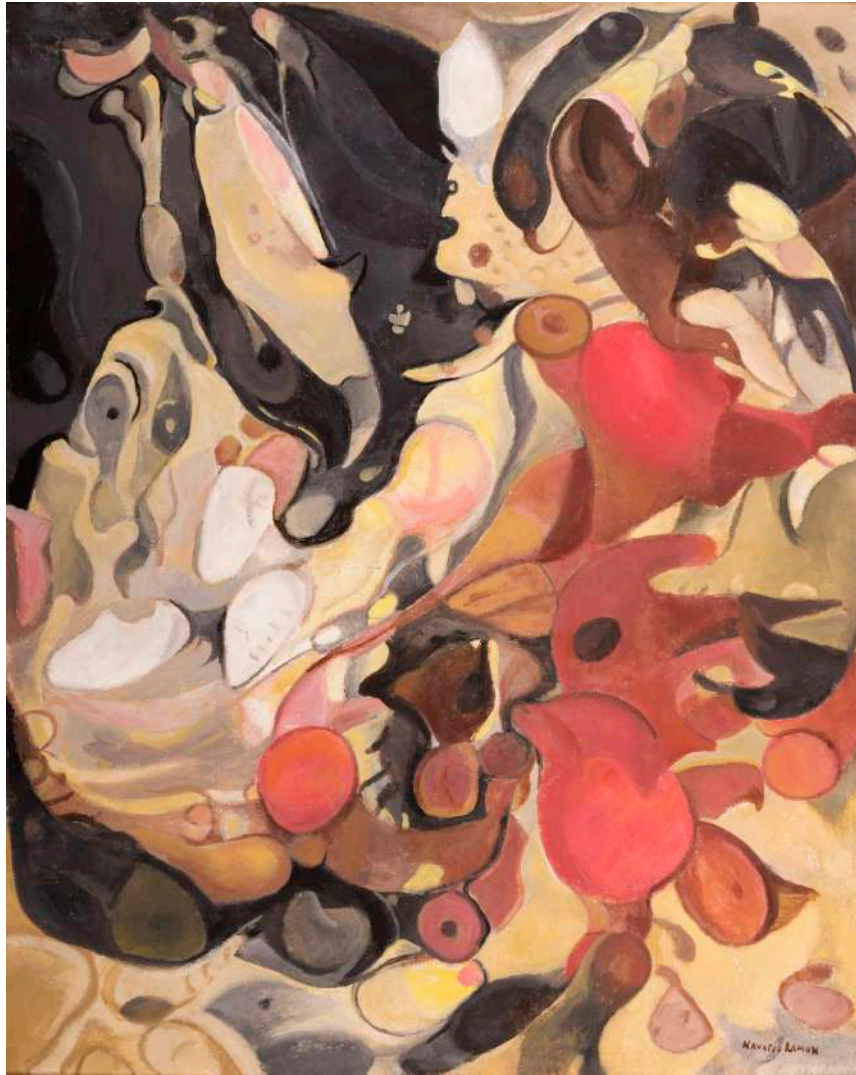
Col·lecció particular

2a ABSTRACCIÓ

Sense Títol, 1984

*Oli sobre llenç, 91 x 73 cm
Ajuntament d'Altea*

Sense Títol, 1984

*Oli sobre llenç, 91 x 73 cm
Ajuntament d'Altea*

Sense Títol, 1958

*Oli sobre llenç, 129 x 81 cm
Ajuntament d'Altea*

Sense Títol, 1959

*Oli sobre llenç, 129 x 81 cm
Ajuntament d'Altea*

Sense Títol, 1959

*Oli sobre llenç, 81 x 129 cm
Ajuntament d'Altea*

Sense Títol, 1981

*Oli sobre llenç, 81 x 129 cm
Ajuntament d'Altea*

Sense Títol, 1973

*Oli sobre llenç, 161 x 129 cm
Ajuntament d'Altea*

Sense Títol, 1980

*Oli sobre llenç, 97 x 130 cm
Ajuntament d'Altea*

Sense Títol, 1967

*Oli sobre llenç, 60 x 72 cm
Ajuntament d'Altea*

Sense Títol, 1981

*Oli sobre llenç, 89 x 130 cm
Ajuntament d'Altea*

Et venjarem, 1937

Oli sobre llenç, 94 x 120 cm
Museu Nacional d'Art de Catalunya

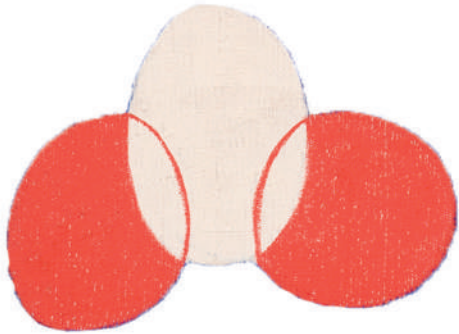
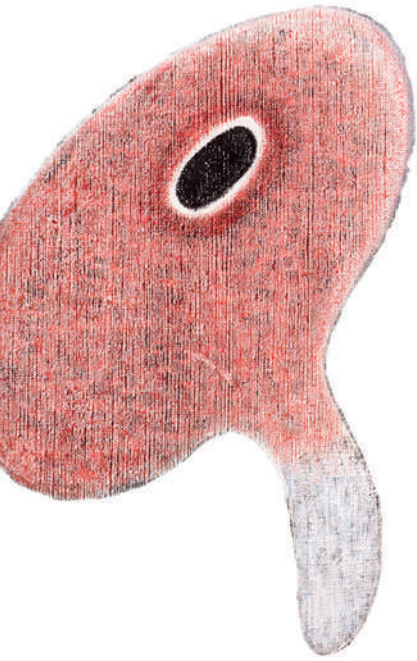
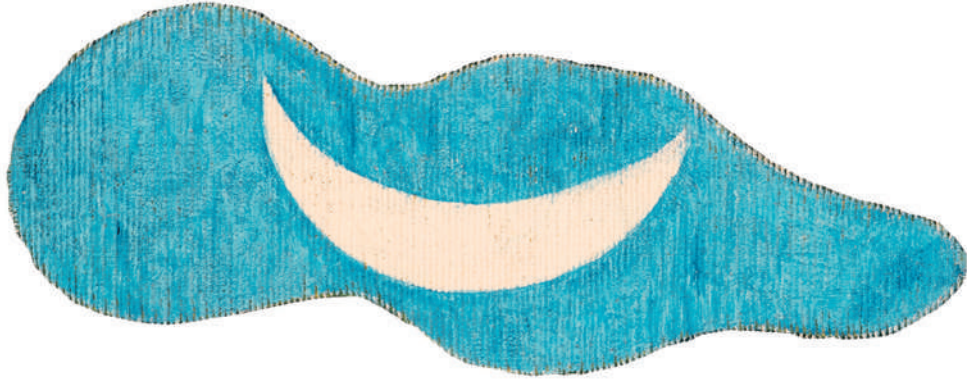

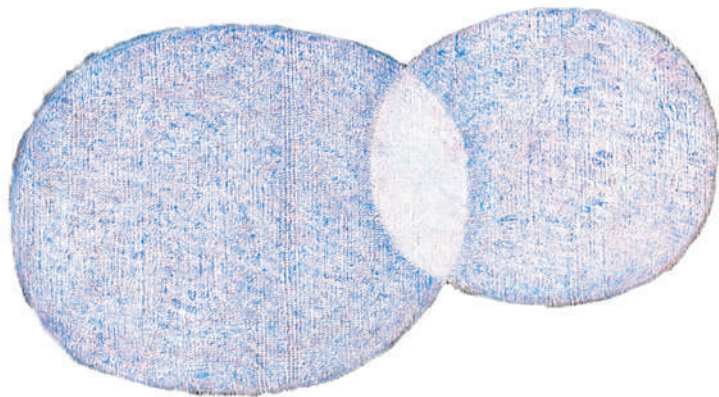
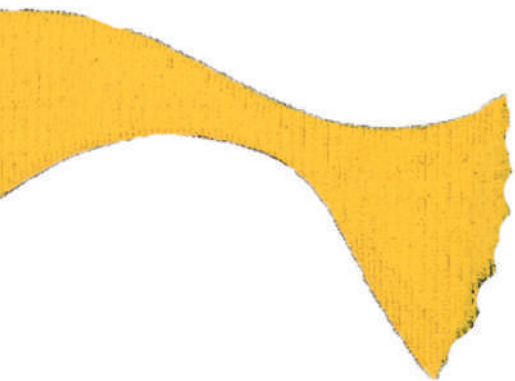
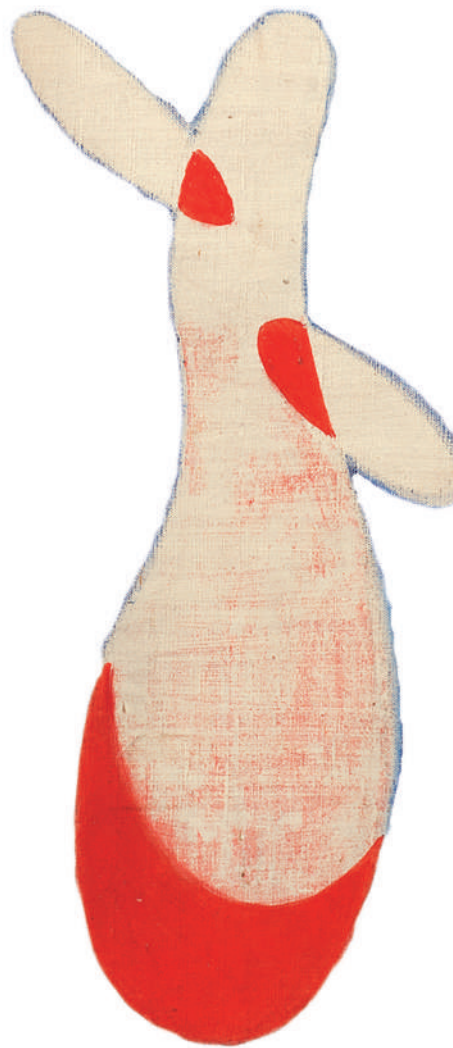
Ajuntament d'Altea

MUSEU
NACIONAL
D'ART DE
CATALUNYA

978-84-09-03737-7

9 788409 037377